

پیشگفتار

نظام حقوقی ایران، به ویژه قانون مدنی آن، به رغم بهره‌گیری از تجارب حقوقی برخی کشورهای اروپایی، از آغاز بر پایه مستحکم فقه اسلامی و به خصوص مکتب فقهی جامع، غنی و متعالی امامیه و اندیشه‌های والا و دقیق مشهور فقهای گرانقدر آن بنا شده است. پس از حلول انقلاب شکوهمند اسلامی نیز طبق اصل چهارم قانون اساسی که مقرر می‌دارد: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد...»، این حقیقت پیوسته ملحوظ بوده است که مطالعه و بررسی حقوق ایران بدون تسلط و یا لااقل آشنایی با مبانی حقوق اسلام و فقه امامیه امکانپذیر نیست. به همین علت، برنامه‌ریزان آموزشی، واحدهای متعددی را برای مطالعه متون فقهی و اصول استنباط احکام در برنامه درسی رشته حقوق گنجانیده‌اند؛ اما به رغم وجود این واحدها و توفیق دانشکده‌های حقوق در جذب و استفاده از استادان و فضایی ارجمند در زمینه حقوق اسلامی که سالیان دراز به تدریس واحدهای مذکور مشغول بوده و جزوه‌های درسی چندی نیز در این زمینه تألیف و تنظیم کرده‌اند، اینجانب از آغاز اشتغال به تدریس در مقاطع مختلف رشته‌های حقوق، نبود تألیفات درسی متناسب با سطح علمی مقاطع تحصیلی دانشگاهی را که در زمینه حقوق اسلامی و به ویژه تفهیم مبانی فقهی آن از جمله قواعد کلی فقهی نگارش یافته و بتواند در استنباط حکم مسائل جزئی و تشحیذ ذهن دانشجویان حقوق و همچنین پرورش قدرت استنباط و تقویت شم حقوقی آنان مؤثر باشد، احساس کردم. در جریان تدریس دروس حقوق و مباحث مربوط به قواعد فقه - و به ویژه درحوزه تحقیقات تطبیقی حقوق اسلام و ایران با نهادهای مشابه در نظامهای حقوقی دیگر در مقاطع فوق لیسانس و دکتری - نیز ضرورت رفع نیاز علمی و آموزشی مذکور و تکلیف شرعی و اجتماعی برای اقدام لازم و عاجل در این زمینه احساس شد. اصرار همکاران محترم هیأت‌های علمی و درخواست مشتاقانه دانشجویان به تنظیم و انتشار مباحث طرح شده در کلاسهای درس نیز جایی برای تردید و تأمل بیشتر باقی نمی‌گذاشت. بدین‌گونه به عنوان گام نخست در سال 1363 با انتشار اولین بخش از مباحث درس قواعد فقه که به همت و تلاش برخی از دانشجویان فاضل و علاقه‌مند و تحت نظارت مستقیم اینجانب جمع‌آوری شده بود، موافقت کردم و تعدادی از قواعد مهم فقهی که بیشتر در قلمرو حقوق مدنی قابل اعمال بودند، تحت عنوان «قواعد فقه (بخش مدنی)» منتشر شد که به خواست خداوند با وجود کاستیهای فراوان، با استقبال کم نظیر استادان و دانشجویان رشته‌های حقوق و طلاب حوزه‌های علمیه مواجه شد و تاکنون نیز چندین بار تجدید چاپ شده است.

از همان آغاز، طرح تحقیق و تألیف مباحث قواعد فقه، حداقل در سه بخش کلی، تنظیم و آماده شد و بر اساس موضوع و قلمرو، قواعد فقهی به سه بخش مدنی، جزایی، و قضایی تقسیم و پیش‌بینی شد که با ایجاز و اختصاری که در طرح مباحث و بیان مطالب آن مراعات می‌شود، قواعد مختص به هر یک از این موضوعات سه‌گانه در یک مجلد جمع‌آوری و منتشر شود؛ اما چون برخی قواعد فقهی که لزوماً در مقاطع فوق لیسانس و دکتری موضوع تدریس و تحقیق بود، به دلیل ماهیت این مقاطع، نیاز به جامعیت و تفصیل بیشتری داشت و به خصوص به تدقیق در مبانی و بعضی از فروع ظریف مسائل مطرح شده نیازمند بود، ترتیب اولیه در عمل رعایت نشد و ناگزیر شماری از قواعد فقهی بخش مدنی که بیشتر تقریرات درس اینجانب در کلاسهای فوق لیسانس و بعضاً دکتری است و به همت بعضی دانشجویان فاضل جمع‌آوری شده است، به عنوان متمم بخش نخست که قواعد فقهی مدنی است، تحت عنوان جلد دوم در اختیار علاقه‌مندان محترم قرار می‌گیرد. اگرچه ارائه یک تحقیق علمی درباره قواعد فقهی مدنی به مجلدات بیشتری نیاز دارد، به دلیل رعایت مناسبت‌های مختلف آموزشی و عمل به طرح نخست تألیف این مباحث، از افزودن بر شمار مجلدات این بخش خودداری شد. ان شاء الله در آینده‌ای نزدیک نیز جلد سوم که به موضوعات جزایی و کیفری اختصاص دارد منتشر می‌شود و متعاقب آن نیز جلد چهارم قواعد فقه که ویژه قواعد مربوط به قضا، جریان دادرسی و رسیدگی قضایی به مسائل حقوقی مطرح در محاکم و مراجع قضایی است، انتشار خواهد یافت.

در طرح، تنظیم و انتشار قواعد فقه بنای مؤلف بر این نبوده است که فقط عنوانهایی مورد بحث و بررسی قرار گیرد که به معنی دقیق کلمه، مصداق قاعده فقهی باشد، بلکه بیشتر به این توجه شده است که هر اصل یا قاعده عام و مهمی که در ابواب مختلف فقه و مباحث حقوق قابل طرح است و شناخت علمی دانشجویان از آن در امر مطالعه و تحقیق و در نهایت، استنباط احکام و تطبیق قواعد کلی بر موارد جزئی و مسائل فرعی مفید و مؤثر است، مطرح شود؛ هر چند که در واقع از مصادیق حقیقی قواعد فقهی نباشد و از جمله اصول استنباط و به اصطلاح قواعد اصولی به شمار رود.

از خداوند متعال می‌خواهم این تلاش ناچیز را که به قصد تسهیل زمینه‌های آموزشی پایه‌های اساسی احکام مقدس دین مورد پسند او فراهم آمده است، بپذیرد و همه کسانی را که به هر شکل ممکن به ویژه سعی و تلاش شبانه‌روزی در مجامع علمی، برای استعلای دین او و کشف و ابلاغ احکام او گام بر می‌دارند، توفیق مستمر عطا فرماید.

سید مصطفی محقق داماد

زمستان 1373